

5) аксіоми сімейних стосунків: *невістка – псяча кістка; винна невістка; де двоє любляться – там двоє чубляться; яке їхало – таке здибало;*

6) аксіоми управління: *маємо те – що дозволила мати, від вислову маємо те, що маємо.*

Отож, проаналізувавши й покласифікувавши фразеологізми, які функціонують у творах Марії Матіос, можемо дійти висновку, що вони охоплюють багато сфер життєдіяльності людини, а також улучно, доцільно, «з перцем» описують ту чи іншу ситуацію побуту та життя українців, відчувається менталітет нашого народу, простежуються риси притаманні лише йому. Доречно вжитий та вміло зацентований у тексті фразеологізм здатний замінити багатослівну логічну побудову, образно узагальнити сказане, пожвавити мовлення, надати йому емоційно-експресивної тональності.

Висока майстерність письменниці значною мірою залежить від знання специфіки емоційно-оцінних слів, стійких словосполучень, їхньої національної своєрідності, від уміння творчо переосмислювати звичні для нас усталені вислови, відчувати й передавати засобами мови, притаманними українському народові, особливі її барви. Улучно дібрані й майстерно використані загальноновживані фразеологізми допомагають авторці висміяти та засудити різні людські вади, піддати критиці негативні соціальні явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія: Навч. посібник для студ. філолог. фак-тів. – 2-е вид., доп. і перероб. – Харків: Вища школа, 1988. – 134 с.
2. Гладких М. Українська фразеологія як спосіб вираження національного менталітету [Електронний ресурс] / М. Гладких. – <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/conferences/>.
3. Матіос М. Містер і місіс Ю у країні укрів. – Львів : «Піраміда», 2006. – 132 с.
4. Матіос М. Солодка Даруся. – Львів : «Піраміда», 2005. – 178 с.
5. Матіос М. Щоденник страченої. – Львів : «Піраміда», 2005. – 192 с.
6. Мовчан Л.Л. Українські фразеологізми як засіб експлікації внутрішнього світу людини. – Вінниця, 2006. – 93 с.
7. Семашко Т. Фразеологізми як знаки вторинної мовної номінації / Т.Семашко // Вісник Харківського національного університету ім.В.Каразіна / Харківський національний університет ім.В.Каразіна. – Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Каразіна, 1964. – Серія: Філологія. Вип. 61. – 2011. – С.78.
8. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. (За заг. ред. І.К.Білодіда). – К., Наукова думка. – 1973. – 438 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 497 с.

*Тетяна Хомиц, Олена Козел
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, Україна)*

ТОПОНІМИ ГОРОДНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЕТИМОЛОГІЧНИЙ, СЛОВОТВІРНИЙ, СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Однією з головних функцій мови є номінативна. За допомогою слова можемо давати імена предметам та явищам навколишньої дійсності, їхнім особливостям та ознакам. Окрім таких загальних назв у системі мови функціонують ще й власні назви.

Останнім часом увагу дослідників зосереджено на вивченні власних назв, зокрема в галузі топоніміки, яка вивчає назви географічних об'єктів. Географічні назви України пройшли складний шлях розвитку. Саме на прикладі власних географічних найменувань можемо прослідкувати не лише певні особливості словотвору в процесі історичного розвитку мови, але й окремі етапи історичного розвитку народу, що

відображені в них. Тому аналіз топонімів Городнянського району Чернігівської області, який не був предметом вивчення окремих лінгвістичних студій, є досить актуальним на сьогодні.

Мета статті – дослідити етимологічний, словотвірний та семантичний аспекти топонімів Городнянського району Чернігівської області. Об'єктом дослідження є топоніми (ойконіми, гідроніми, дрімоніми) Городнянщини. Предметом є етимологічний, словотвірний та семантичний аспекти аналізу деяких топонімів Городнянського району.

Життя людини тісно пов'язане з різними місцями, які позначаються за допомогою топонімів. Топоніміка як наука оперує такими термінами: топоніми – власні географічні назви: *Чорне море, м. Київ, Альпи* (гори);

- ойконіми – назви населених пунктів: *с. Козацьке, м. Суми, смт. Чкалово*;
- гідроніми – назви водних об'єктів, природних чи створених людиною (морів, річок, озер, водоймищ, ставків тощо): *р. Буг, Жовте море, Каховське водосховище*;
- дрімоніми – назви лісів: *Темний, Березняк*.
- омоніми – назви гір, гірських масивів, пагорбів: *Карпати, Савур-Могила, Чернеча гора*;
- годоніми – назви вулиць: *вул. Героїв Сталінграда, вул. Виноградна*;
- агороніми – назви площ, майданів: *майдан Незалежності, площа Свободи, площа перемоги*;
- дромоніми – назви шляхів: *Чорний шлях, Бериславське шосе, автомагістраль Київ – Сімферополь*;
- катойконіми – назви мешканців (назви людей за місцем проживання): *одесит, каховчанка, маячани*²⁶⁸.

Дослідження топонімів цікавило дослідників здавна. Із часу виникнення ономастики, зокрема топоніміки як її галузі, у різних працях географи, історики та мовознавці висвітлювали окремі питання, присвячені розгляду власних географічних назв. Питання топоніміки привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, наприклад, М. Ломоносов, О. Потебня, І. Бодуен де Куртене у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімний матеріал; інші вчені, як-от: І. Срезневський, М. Максимович, М. Сумцов, О. Соболевський, О. Саліщев, розглядали його як предмет окремого дослідження.

Н. Таранова розвиток топонімії поділяє на три етапи:

- 1) до середини ХХ ст. – переважали регіональні роботи, питання загальної теорії розроблялися слабо.
- 2) 50 – 70-і роки ХХ ст. – праці з топонімії А. Дульзона, М. Мурзаєва, В. Никонова, А. Попова. Із цього часу зростає інтерес до проблем топоніміки;
- 3) кінець ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – відрізняється найбільш результативними дослідженнями, формуються наукові топонімні школи, видають перші топонімні посібники²⁶⁹.

Найбільше поживлення в галузі вивчення науки про географічні назви можна спостерігати в другій половині ХХ століття. Щораз бурхливіше розвивається антропоніміка, топоніміка та гідроніміка. З'явилися праці, у яких розглядають топоніми різних держав: Латвії, Вірменії, Казахстану тощо. Значну роль у питаннях установлення методології та принципів дослідження топонімії відіграли роботи В. Никонова, Е. Мурзаєва, К. Цілуйка, Л. Гумецької, Ю. Карпенка та топонімні конференції, що відбулися в Києві 1959 та 1962 років і Москві 1962 року.

²⁶⁸ Олексенко В. П., Івашенко О. В. Топоніміка. Факультатив з української мови. – Харків: Основа, 2006. – С. 24.

²⁶⁹ Таранова Н. Б. Основні етапи розвитку топонімії як науки / Наталія Таранова [Електронний ресурс].

Цикл досліджень (З. Валюх, Т. Гаврилова, В. Горпинич, В. Лучик, І. Шпітько) орієнтований на вивчення відтопонімних похідних. Різноманітні питання, які, проте, мають безпосередні відношення до багатьох проблем, пов'язаних із комплексним аналізом топонімів, розглядають учені Р. Абкадиров, О. Афанасьєв, Л. Василюк, О. Данилюк, В. Кихтюк, Т. Купач, Н. Таранова, Н. Шкляєва та інші географи й історики²⁷⁰.

Будь-яка географічна назва зберігає в собі певний зміст. Правильно пояснити певну назву, розкрити її смислове значення й походження – означає отримати важливу інформацію про минуле краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Тому топоніміка є невичерпним джерелом відомостей про суспільно-політичне життя, матеріальну й духовну культуру народу, про особливості його географічного середовища. «Географічні найменування, які органічно вплетені в лексичну систему мови», як правильно відзначає К. Цілуйко, становлять цінне, а часом і єдине джерело історичного вивчення народу, його мови й культури²⁷¹.

Етимологічне вивчення власних географічних назв є дуже важливим процесом, який допомагає з'ясувати походження певного топоніма, його структуру, пояснити лексичне значення. Цей процес полягає в дослідженні мовного генезису кожної назви й пошуках схожих особливостей у споріднених мовних утвореннях. Сучасні топонімні дослідження спрямовані на ґрунтовне вивчення різноманітних явищ у галузі топоніміки й розпочинаються найчастіше зі словотвірних студій, які є необхідною складовою дослідницького процесу.

Етимологічний, семантичний та словотвірний аспекти вивчення топонімів Городнянщини в лінгвістичній літературі майже не презентовані, саме тому ця проблема потребує всебічного та детального дослідження.

У роботі послуговуємося класифікацією М. Надутенка, який виокремлює такі структурні класи ойконімів: 1) відапелятивні утворення; 2) відгідронімні назви поселень; 3) відприкметникові ойконіми; 4) назви поселень, утворені від антропонімів²⁷².

Відапелятивні утворення Городнянщини представлені підгрупами: а) назви, пов'язані з фітоценозом; б) назви на позначення розташування та геометричної форми місцевості.

Назви, пов'язані з фітоценозом, функціонують кількісно обмежено, наприклад, *Деревини* – село, яке в писемних джерелах уперше згадують 1715 року. Походження його назви пов'язують із легендами. Одна з них свідчить, що в давнину через річку Терюха переправляли багато деревини, частину якої відносило течією й викидало на берег. Утворювалися затори деревини. Це й спонукало місцевих жителів дати назву селу «Деревини». Ойконім утворений лексико-семантичним способом: деревина (органічна речовина) → село Деревини.

Назви на позначення розташування та геометричної форми місцевості, є досить поширеним різновидом відапелятивних утворень, наприклад, *Конотоп* – село, назву якого вперше згадують у писемних джерелах 1715 року. За переказами, місцевість була вкрита дубовими й сосновими лісами, було багато боліт. Сюди втікали селяни від закріпачення й переселялися вільні козаки. Першими поселенцями були селяни-втікачі Силенки, які розмістилися й господарювали на підвищенні серед боліт. Імовірно, село назване так тому, що в болотистій місцевості топилися коні. Ойконім утворений морфологічним способом основоскладання.

²⁷⁰ Торчинський М. М. Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький: ХмЦНП, 2013. – Вип. 6, ч. 1. – С. 217 – С. 228.

²⁷¹ Цілуйко К. К. Топонімія Покровського району Дніпропетровської області // Мовознавство. Наукові записки: т. XIV. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 63.

²⁷² Надутенко, М.В. Лексико-семантичний спосіб творення ойконімів Дніпропетровської області // Філологічні трактати. – К., 2011. – Т. 3, № 3. – С. 36.

Відгідронімні назви поселень також функціонують на території Городнянщини, наприклад, *Ваганичі* – село, перша писемна згадка про яке належить 1718 року. Назва села походить від річки Ваги, яка за переказами була колись повноводною²⁷³. Ойконім утворений морфологічним способом афіксації – суфіксацією: суфікси -н-, -ич-: Вага + н + ич → Ваганичі, який поєднався з лексико-семантичною деривацією.

Відприкметникові ойконіми досить поширені серед топонімних номенів, наприклад, *Радянське* – назва села, яка є субстантивованим іменником і має граматичні ознаки іменника, тому утворена морфолого-синтаксичним способом словотворення.

Відантропонімні назви поселень найчастіше утворюються суфіксальним способом – форманти -к- і його варіанти, а також -ин-, -ів-, -івк- приєднуються до твірної основи й виражають присвійне значення, потім прикметник набуває субстантивного значення, тобто зазнає морфолого-синтаксичної транспозиції, наприклад: *Андріївка* – село, історія якого відома з 1715 року. Коли село перейшло у власність поміщика Андрія Петровича Стаховича, він перейменував його на своє ім'я²⁷⁴. Ойконім утворений за допомогою суфікса -івк- (Андрій + івк → Андріївка) морфологічним афіксальним способом суфіксації, який поєднується з морфолого-синтаксичною деривацією, зокрема субстантивацією; *Вертич* – назва річки, що походить від слова «вепр». За однією з версій, біля річки водилося багато диких кабанів, за іншою – росло багато верб, тому назва могла утворитися від іменника «верба», яка з часом зазнала фонетичних модифікацій. Можливе й утворення її від польського слова «вертепі», що значить «бездоріжжя, непроїзні місця». Спосіб словотворення гідроніма – лексико-семантичний, який співфункціонує з фонетичними модифікаціями; *Володимирівка* – село, що в історичних джерелах вперше згадане 1736 року. Воно назване сходом селян на честь свого поміщика Володимира на знак того, що він звільнив їх від кріпацтва 1847 року²⁷⁵. Назва утворена за допомогою суфікса -івк-: Володимир + івк → Володимирівка. Морфологічний суфіксальний спосіб зумовив наступний етап деривації – субстантивацію, що реалізувала себе за допомогою додаткового суфіксального засобу: суфікса -к- та флексії -а.

Гідроніми належать до найдавніших і найстійкіших категорій топонімії загалом. Назви водних об'єктів уходять до складу системи географічних назв і містять у собі різнобічну не лише лінгвістичну, а й історичну, етнічну та іншу інформацію. Гідронімія становить конкретну систему, сукупність власних назв, інакше кажучи, гідронімікон певного ареалу. Гідронімія Городнянщини представлена порівняно незначними за розмірами водними об'єктами, але викликає значне зацікавлення в дослідженні структури, етимологічного аспекту та семантики їхніх назв, наприклад: *В'юнище* – назва ставка, яка походить від слова «в'юн», тобто «рухливої риби з видовженим гнучким тілом». За переказами в цьому ставку водилася велика кількість такої риби, а деякі в'юни були значних розмірів. Гідронім утворений морфологічним способом словотвору, афіксацією, суфіксацією: в'юн + ищ → В'юнище. Суфікс -ищ- вказує на збільшувальний відтінок ознаки предмета; *Снов* – назва річки, що походить від слова «снувати», адже на карті має вигляд шнура («снура»)²⁷⁶, що утворюється скручуванням із чисельних ниток малих річок, що вливаються з обох боків. Гідронім утворений морфологічним способом за допомогою морфологічної афіксації – нульової суфіксації (снув-ати → Снов); *Чибриж* – річка, назва якої, очевидно, походить від рослини «чебрець», яка має діалектний

²⁷³ Край, мій рідний край!...: Збірник нарисів / За ред. Р. Б. Воробей. – Чернігів: КП «Чернігівські береги», 2009. – С. 76.

²⁷⁴ Сіверські крижалі. Краєзнавчий портрет Чернігівщини / За ред. В. В. Ткаченко. – К.: «Дім, сад, город», 2011. – С. 172.

²⁷⁵ Сіверські крижалі. Краєзнавчий портрет Чернігівщини / За ред. В. В. Ткаченко. Зазнач. Праця. – С. 176.

²⁷⁶ Етимологічний словник української мови: у 7 т. – Т. 5 / За ред. О. С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 338.

варіант «чибрик» і яка часто трапляється в навколишніх лісах. Гідронім утворений лексико-семантичним способом словотворення на діалектному ґрунті.

Серед різноманітності топонімів виокремлюють різновид, що має назву «дрімоніми», тобто назви лісів. Досліджень дрімонімів порівняно небагато, їхнє вивчення є побіжним, лише в контексті загального огляду топонімів. Територія Городнянського району багата на лісові масиви, оскільки розташована в зоні Полісся. Своєрідність назв лісової місцевості викликає значний інтерес до детального вивчення їхніх етимологічних, словотвірних та семантичних особливостей, наприклад: *Кучугура* – назва лісу, що походить від іменника «кучугура» на позначення «невеликої пологої гори, на якій росло багато дерев»²⁷⁷. Дрімонім утворений лексико-семантичним способом словотвору: кучугура → Кучугура; *Перехода* – назва лісу, що походить від слова «ходити». Імовірно, через ліс пролягав шлях, яким можна було дійти до найближчого поселення. Дрімонім утворений морфологічним способом словотвору за допомогою додавання префікса та флексії (пере + ход (а) → Перехода).

Отже, проаналізований матеріал свідчить про те, що найпродуктивнішими семантичними типами є класи відапелятивних утворень та топонімів відантропонімного походження. Уласні географічні назви поселень Городнянського району переважно утворені лексико-семантичним способом словотворення та морфологічним за допомогою різноманітних суфіксів. Гідроніми утворені морфологічним способом словотвору, є назви, що утворені лексико-семантичним способом і походять від співзвучних загальних назв. Аналіз дрімонімів показав, що вони здебільшого утворилися морфологічним та лексико-семантичним способами словотвору, які часто поєднані з морфолого-синтаксичною деривацією. Комплексне дослідження топонімів дало можливість з'ясувати суспільно-політичний стан населення, рід його занять та історичне минуле краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Т. Бусел. – К.: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. – Т. 5 / За ред. О. С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 2006. – 704 с.
3. Край, мій рідний край!..: Збірник нарисів / За ред. Р. Б. Воробей. – Чернігів: КП «Чернігівські береги», 2009. – 168 с.
4. Надутенко, М.В. Лексико-семантичний спосіб творення ойконімів Дніпропетровської області // Філологічні трактати. – К., 2011. – Т. 3, № 3. – С. 34 – 41.
5. Олексенко В. П., Іващенко О. В. Топоніміка. Факультатив з української мови. – Харків: Основа, 2006. – 142 с.
6. Сіверські крижалі. Красзнавчий портрет Чернігівщини / За ред. В. В. Ткаченко. – К.: «Дім, сад, город», 2011. – 650 с.
7. Таранова Н. Б. Основні етапи розвитку топонімії як науки / Наталія Таранова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrtur.narod.ru/personalii/ukrgeo/t/taranova/statti/osetroz/osetroztop.htm>.
8. Торчинський М. М. Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький: ХмЦНП, 2013. – Вип. 6, ч. 1. – С. 217 – 238.
9. Цілуйко К. К. Топонімія Покровського району Дніпропетровської області // Мовознавство. Наукові записки: т. XIV. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 62 – 90.

²⁷⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Т. Бусел. – К.: ВТФ «Перун», 2005. – С. 600.